

RECENZIJOS

MIRTIES PERSPEKTYVA KARINĖSE-ISTORINĖSE DAINOSE

APŽVELGIANT „LIETUVIŲ LAUDIES DAINYNŲ“
IX TOMĄ

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Šis tomas yra Dainyno III tomo – senųjų karinių-istorinių dainų – tęsinys. Jame pristatomos naujesnių karų dainos. Abu tomai parengti dar P. Jokimaitienės (IX t. baigtas rengti 1989 m.), melodijas II tomui rengė A. Žičkienė (I tomui – Z. Puteikienė). Tomų struktūra atitinka tekstų parengėjos P. Jokimaitienės sudarytą „Lietuvių liaudies dainų katalogo“ skyrių „Lietuvių liaudies karinės-istorinės dainos“.

Pasirodžius antrajai karinių-istorinių dainų knygai, galima teigti, kad tradicinės šio žanro dainos jau yra pristatytos lietuvių folkloro tyrinėtojams (skaitytojų ratas, tiesa, nėra labai platus, nes Dainyno tiražas nuo 10 000 egzempliorių sumažėjo iki 2000). Paskelbus platų karinių-istorinių dainų ansamblį (į kurį neįeina tam tikromis aplinkybėmis, pvz., per rugiapjūtę, atliekamos karinės tematikos dainos, taip pat kol kas vėlyvųjų karų ir rezistentų dainos, kurios bus paskelbtos kituose tomuose), atsiranda galimybė patyrinėti karinių dainų fenomeną. Dviejų tomų apimties mokslinė publikacija (1179 tekstai) leidžia tyrinėtojui įvertinti, kokią vietą jos užima lietuvių dainuojamojoje tradicijoje, ir aprašyti jų prasmę. Tai perspektyvūs folkloro tyrinėjimai, nes karinių-istorinių dainų ansamblyje matome ir labai seno mitinio pasaulėvaizdžio atspindžių, ir naujoviškų elementų. O šiame pristatomojo pobūdžio straipsnyje galima pabandyti suformuluoti vieną siaurą karinių-istorinių dainų raidos ir transformacijų perspektyvą.

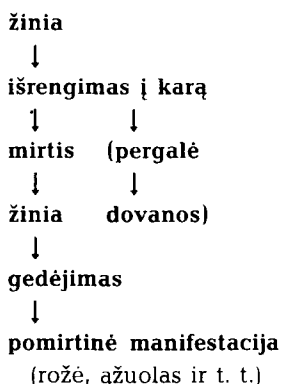
Antrajame Dainyno tome buvo stengtasi surinkti dainas, atspindinčias naujuosius karus (su prancūzais, turkais, lenkais) ir sukilimus, taip pat rek-

Lietuvių liaudies dainynas. T. 3 : Karinės-istorinės dainos. 1 / Parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė Z. Puteikienė. – V., 1985.

Lietuvių liaudies dainynas. T. 9 : Karinės-istorinės dainos. 2 / Parengė P. Jokimaitienė, melodijas parengė A. Žičkienė. – V., 1995.

rūtų dainas. Tačiau ne tik jų istorinės realijos, bet ir stilistika yra naujesnė už tradicinių karinių-istorinių dainų. Kaip įvade pažymi P. Jokimaitienė, nors šios dainos ir rėmėsi klasikinių dainų stiliumi, bet yra kitokios, neretai kurtos raštu (tarsi eiliuoti kareivių laišškai), jų autoriai dažnai – atitarnavę caro ar kaizerio kariuomenės kareiviai, sukilėliai. Tradicinėse karinėse dainose kario mirtis kovos lauke beveik nevaizduojama, ją perteikia žirgo ar varno pranešimas apie mirtį, o naujosioms dainoms būdingas natūralistinis mūšio lauko ir mirties vaizdavimas, – ši tendencija apskritai būdinga naujoviškoms dainoms ir romansams. Tokios transformacijos parodo ne tik pakitusį išraiškos būdą, bet ir daug gilesnius lietuvių kultūros lūžius.

Mirties tema karinėse-istorinėse dainose yra viena svarbiausiųjų, nes karo dainą trivaliai galima apibrėžti kaip tekstą apie pergalę arba pralaimėjimą (mirtį). Bet mirties vaizdavimas dainose visados turi siauresnį ar platesnį kontekstą. Tradicinės dainos rodo, kad mirties kontekstas perteikiamas tam tikru standartiniu siužetu, prilygstančiu pasakos struktūrai. Karinėse dainose tai – *kario istorija*. Paprasčiausi šios istorijos struktūriniai rėmai atrodytų kaip tokių segmentų seka:

Tai standartinis karinių-istorinių dainų siužetas. Atskiros dainos realizuoja nebūtinai visą siužetą, pavyzdžiui, gali būti eksponuojamas tik gedėjimas (sakysim, tokiose dainose, kuriose žuvusįjį „žadina“ tėvas, motina, brolis ir kt.) ar atsiveikinimas ir vykimas (tai ypač būdinga naujosioms dainoms).

Senosios ir naujosios dainos standartinę kario istoriją realizuoja skirtingai. Tradicinis karinis tekstas turi apeiginę struktūrą. Mirtis yra rituališkai įrėminta. Dainos pradžioje plačiai apdainuojamas kario išleidimas: prausimas, marškinių siuvimas ir aprengimas (plg. tikėjimus apie laimingus krikšto marškinius, kuriuos reikia pasiimti į karą), kardo išrinkimas ir – šveitimas („Eikim, seselės, kardu išrinkti, / Į aukštą svirną brolius lankyti“ – 1, 440), apraudojimas ir lydėjimas. Dainos pabaiga dažnai yra gedulo aprašymas. Taip karinės-istorinės dainos realizuoja apeiginę schemą – pradeda ir baigiama apeigos aprašymu.

Karo dainos situacija reikalauja, kad būtų eksponuojamos dvi erdvės – *realioji* (namai) ir *utopinė* (svetima, nežinoma, mitinė žemėje, kurioje vyksta veiksmas; naujoviškose dainose dažnai subuitinta ir desakralizuota). Išvykimas į karą yra perėjimas į antrąją, utopinę erdvę, todėl senose karo dainose išsirengimas į karą reikalingas ypatingo ritualinio pasiruošimo (ritualas turi

mediacinę paskirtį pereinant iš vienos būsenos į kitą). Viena rituališkumo apraiškų yra *raudojimas* („Viena seselė arklelį išvedė, / Trečia seselė karde-
lį šveitė, / O visos lydint gaudžiai apverkė“ – 1, 440). Kario apraudojimas patenka į platesnį raudų kontekstą – išleidžiant į karą raudama labai panašiai, kaip per laidotuves. Palyginkite raudos, kurią 1939 metais raudojo motinos, išleisdamos sūnus į karą, fragmentą ir laidotuvių raudą:

(1) *Sūneli mano mielas,
Sūneli mano brangus,
Kurgi tu pasrengęs
Šį ankstų rytelį,
Nelaimingą dienele?
<...>
Nei į didį atpuskėlį,
Tiktai jis pasrengęs
Svetimon šalėlėn,
Sunkiojon vainelėn.
<...>
Jaučia mano širdelė
Nelaimingą dalelę –
Gal jau neregėsiu
Daugiau savo sūnelio,
Gal jau daugiau negirdėsiu
Jo meiliųjų žodelių.
<...>
Negalėsiu apglobstyti
Savo mielo sūnelio,
Negalėsiu atlankyti
Sūnelio kapelio!¹*

(2) *Sūneli dobilėli,
Sūneli bijūnėli!
Vai, kur pasrengęs
Mano sūnelis:
Ar didelėn kelionėlėn,
Ar didelian pulkelin,
Ar sunkian darbelin?
<...>
Oi, tai kur pasrengęs
Mano sūnelis? –
Kapinių kalnelin.
<...>
Tai pakavosiu
Savo sūnelį
Kapinių kalnelį.
Tai aš atlankysiu
Tik tą kapelį,
Jau neregėsiu
Jo gražaus veidelio,
Jau negirdėsiu
Jo meiliųjų žodelių?²*

Išleidimas į karą (utopinę, mitinę žemę) prilygsta parengimui mirčiai. Tai žinoma ne tik lietuviškoje medžiagoje, pavyzdžiui, rusų rekrūtų raudose mirusiojo palydėjimo į amžinąjį gyvenimą formulės („Kur tu rengiesi?“, „Kokiu keliu tu keliausi?“)³, o etnografiniuose aprašymuose pažymima, kad, išleidžiant į karą, aprauda kaip mirusius, iš anksto pasmerktus mirčiai⁴.

Bendri karinių dainų ir raudų elementai rodo, jog karinės dainos, kaip ir raudos, turėjo aiškia apeiginę paskirtį, todėl ir tekstai iš dalies referuoja apeiginį turinį. Tačiau mitologiškai degradavusiuose tekstuose šis turinys stipriai pakitęs, pavyzdžiui, naujosiose dainose raudojimą kaip apeigą keičia verksmingumas, persikeliantis net į subjekto (kario!) sferą, plg.: „Kai sustatė mus mierelėn, / Apsipylėm ašarėlėm“ (2, 235), „Šiaulių miestas brukavotas, / Ašarėlėm išmazgotas“ (2, 266), „Man jaunam reiks plaukyti / Ašarų upeliais“ (2, 278).

Finalinis apeiginis momentas yra gedėjimas, t. y. sudėtinė laidotuvių ir atminų ritualų dalis. Jame dalyvauja dangiškoji šeimyna: „Saulutė tarė / Ir mėnesėlis: / – Mes jum padėsim / Brolelio gedėt. // Devynis rytus / Miglužę kirsim, / O šią dešimtą / Neužtekėsime“ (1, 453) (plg. dangišką globą, kuri gaunama išvykus į karą: „Oi, an dangaus mėnužėlis – / Tai ma cikras

tėvužėlis (...). / Oi, an dangaus saulužėtė – / Ma radnioji mocinėtė" (1, 253). Kitose dainose kalbama apie stebuklingą, dangišką pasaulį, „Kur paukščiai lekia, / Upės vyneliu teka“, kur „Oro paukšteliai – / Tai mūs broleliai, / Gulbelės – seselės“ (1, 256) arba kur „mums paslūžys (...) / Dievo dukterėlės / Su baltomis rankelėmis, / Su meiliais žodeliais“ (2, 359). Kitu būdu pomirtinis pasaulis reiškiasi žemėje – žuvus kariui, jo gyvybė transformuojasi į augalus: „Kur kraujo lašas, / Lelijas gražias, / Kur galva krita, / Rožė pražydo (...) / Kur liemenėlis, / Ten ažuolėlis“ (1, 438). Ritualinėje plotmėje tai ryškėja kalbant apie laidojimą: „Mani pakavokit / Ant aukšto kalnelio (...), / Mani apsodykit / Raudonom rožalėm“ (1, 671), „Pasodytau šermukšnelį ant jojo kapelio, / Kad atlėktų pakukuotie raiboji gegutė“ (1, 674).

Atskiro nagrinėjimo nusipelnytų žinios pranešimas karinėse dainose, – žinią apie karą arba apie kario mirtį atneša gulbės, varnas, sakalas, žirgas, – visos šios būtybės vertos mitologinių studijų. Dainose jos svarbios ir kaip tarpinės grandys, reikalingos sujungti siužetui, ir kaip su mirusiųjų pasauliu susijusios būtybės. Jų pavidalą gali įgyti patys mirusieji, plg.:

- (1) *Bereik, motinėle, mane auginai, –
Kodėl mažutėlio nenuskandinai?
Tai būčiau nuskendęs kaip akmenėlis,
Tai būčiau plaukiojęs kaip žąsėlis.*
(2, 77)

Ir atlėkė trys žąselės iš gudu

...

Alasėliu našlelę budino:

...

*Tavo ponas nei matyt, nei girdėt,
Tavo ponas giliai guli,
Po galvele – pilkas akmenėlis.*

...

(1, 590)

- (2) *Jau ir atlėkė gulbių pulkatis,
O ir pavare į karą juoti.*
(1, 452)

Ir atlėkė trys gulbelės

...

Ir atnešė gromatėlę:

...

Nėra jūsų sūnelėlio.

(1, 659)

*Oi eisim eisim,
Kur paukščiai lekia,
Upės vyneliu teka.*

...

*Oro paukšteliai
Tai mūs broleliai,
Gulbelės – seserėlės.*

(1, 256)

Naujosiose dainose žinias nešiojantys paukščiai tampa nemotyvuotais stereotipais. Pavyzdžiui, formulė „Oi tu sakalėli, / Tu aukštai lakioji, / Išlėkdamas parlėkdamas / Naujienas nešioji“ (2, 118) populiarė ir vestuvinėse, ir karinėse, ir našlaičių dainose. Kitaip atrodo ypatingo (mitinio) sakalo pasirodymas karinėse-istorinėse dainose, plg.: „(...) ir atlėkė / Du raibi sakalėliai (...), / Ir nutūpė / Ant našlėlės dvarelėio. / (...) su sparneliais / Visą dvarą nušlavė. / (...) su balseliu / Vis našlėlę budino / (...) kelkis, našlužėle, / Tavo vyrą užmušė“ (1, 647). Kituose šios dainos variantuose sakalas gieda ant kapo: „(...) ant jo kapo / Baltas jovaras. / Oi, ir atlėkė (...) / Raibas sakalas. / (...) su balseliu / Našlėlę budino“ (1, 646).

Galutinai mitinės prasmės netekusi žinia yra laiškas – naujosiose dainose „gromatėlė“ daug dažnesnė už paukščius žinianešius (tarpiniai degradacijos proceso variantai yra laiškus atnešantys paukščiai, plg.: „Oi tu juodvarnėli, / Tu mandras paukšteli, / Parnešk gromatėlę / Senai motinėlei“ (2, 252).

Pateikiami siužetiniai segmentai reprezentuoja epišką karo supratimą. Kai kuriose dainose, tostant nuo epiškojo pagrindo, išplėtojami ir paliekami tik tam tikri segmentai, pavyzdžiui, tik žuvusiojo „žadinimas“ (viena iš raudos formų), tik karo vaizdas ir pan. Ypač susiaurinta yra naujųjų dainų siužetinė apimtis – rekrūtų, sukilimų ir naujųjų karų dainose dažniausiai apsiribojama tik atsiveikinimu ir sunkios kario dalios aprašymu. Ypač nukenčia apeiginiai siužeto segmentai – išrengimas į karą ir gedėjimas, taip pat mirties transformacijų aprašymai. Tai, kas senosiose dainose buvo sakralu, čia atrodo kaip bloga lemtis. Nebeherojiška ir nebesakrali mirtis įgyja fatališkumo atspalvį, ir todėl aktualizuojama „laimės mitologija“ – dažnoje dainoje aptinkame samprotavimų apie *nelaimingą dalią*, pavyzdžiui, „Gal laimala užlaimėjo / Žalnėrieliu būti, / Kol mažas gulajau / Unt runkų motutas“ (2, 176) arba „Gal nelaima užlaimėjo / Žalnėrieliu būti“ (2, 181). Laimos renesansas vėlyvose dainose atspindi labai įdomų desemantizacijos procesą – mitiniai vaizdiniai imami inkorporuoti į naujovišką tekstą kaip nemotyvuotos, tarsi atsitiktinės iliustracijos, o ne kaip religinę prasmę turintys vaizdai. Antai deivė Laima naujosiose karinėse-istorinėse dainose naudojama siekiant perteikti vyraujančią mirties temą (kuri naujoviškose dainose ir romansuose pasirodo kaip dominuojantis savižudybės ar mirties baismės motyvas), bet visai neatsiskleidžia kaip laimę (sveikatą, turtus) teikianti dievybė. Nepaisant to, mitinė semantika implicitiškai išlieka. Pamėginkime tai iliustruoti. Sakysim, romansuose mirties temą dažniausiai realizuoja skendimo arba skandinimo motyvas. Taip pat yra ir naujoviškose karinėse-istorinėse dainose, plg.: „Kadgi būčia žinojįs [nelaimingą dalią – *aut.*] / Pinkėlių metėlių, / Būčia rišis un kaklaliu / Svorų akmenėli / Jir prisgirdis upytalaj, / Čystam undenėly“ (2, 181). Priežastis, dėl kurios sunki (*nelaiminga*) dalia siejama su vandeniu, turi paslėptą (nebesuvokiamą) mitinę motyvaciją, nes deivė Laima susijusi su vandenimis. Pavyzdžiui, dainose *dalia* (t. y. skirtoji laimės dalis⁵) vaizduojama plaukianti vandeniu: „Ačišaukė mano dalia / Anon šalin krašti marių. / – Plauk, dalala, vidur marių, / Iš vidurio an krašteliu, – / Aš sulaušiu po šakelį, / Aš sudėsiu po sodelį“⁶. Taip pat ir latvių dainose Laima sėdi vandenyje arba vaikščioja lieptu: „Vidur marių ant akmens / Dvi raudonos gėlės auga: / Ten sėdėjusi Laimužė, / Ten žiedeliai nubyrėjo“⁷; „Kiti žmonės taip kalbėjo – / Tavo Laima nuskendusi, / Aš

regėjau savo Laimą / Aukso lieptu laipiojančią⁸. Be to, vandenyje galima paskandinti arba vandeniu nuplukdyti *nelaimingą* dalia, plg.: „Oi dalia dalia, / Dalala nesčėslyva, / Oi, kad tu būtai Dunojėlin nuvėjus, / Nei ką pristojai / In mani bernužėlį“ (1, 220); „Laimė ėjo su Nelaimė / Per tą patį lieptą. / – Eik, Laimužė, tu pirmoji, / Stumk Nelaimę vandenin“⁹. Kitu atveju dalia skęsta (skandinama) drauge su žmogumi, plg.: „Veleg būtų motynėlė / Geldelėj prigirdžiusi, / Negu būtų motynėlė / Ant vargų paleidusi“ (2, 98) arba „Ok, nesčėslyva ta yr motina, / Kad mane mažą nepaskandino“ (2, 82). Gali būti, kad tai yra labai senų ritualų reminiscensija: plg. tikėjimus, kad vandenys reikalauja aukų (LTR 4652(33), taip pat latvių įsitikinimą, kad „jei vaikas įkrenta šulinin ar kitur į vandenį, tai tas šulinys ar upė pageidauja kieno nors dvasios“¹⁰. Slavai manė, kad gelbėti skęstantįjį yra nuodėmė, nes jei jis skęsta, tai yra reikalingas upės ar jūros dievui¹¹. Tokiame kontekste tinka ir karinių-istorinių dainų motyvai: „Vieniem yra dalis skirta / Būti pas tėvelį, / Antriem yra *dalis skirta / Ežero kampely*“ (2, 194), „Motinėle / Augintojėle, / Kam mane užauginai? / Ar ant vargelių (...) / Reikėjo nunešti, / Reikėjo numesti / Į giliąsias mareles. / Kai būt žuvavę, / Tai būt sugavę / *Gilių marių martelės*“ (1, 636).

Akivaizdu, kad naujose karinėse-istorinėse dainose mirties tragiškumas dominuoja prieš herojiškumą. Įsitvirtinusi *nelaimingos* dalios sąvoka būtų buvusi nepateisinama senoviniame garbingų karų kontekste, kai, sakysim, anot J. Dluogošo, „jotvingių tauta <...>, žmonės atšiaurūs ir karingi <...>, taip labai trokšta šlovės bei pagarsėjimo, kad jų dešimtis ne kartą stodavo prieš šimtą priešų, guosdamiesi ta viena viltimi, jog žinojo, kad po mirties narsūs jų žygiai palikuonių bus išgarsinti dainomis“¹². Požiūris į karą keičiasi ir dėl visuotinės desakralizacijos, ir dėl tėvynės sąvokos išnykimo (kaip pažymi P. Jokimaitienė, naujosios dainos skiriasi nuo senųjų tuo, kad jose kalbama apie prievartinį ėmimą į svetimą kariuomenę). Todėl ne tik pasikeičia idėjos, stilius, atlikimo sąlygos, bet ir transformuojami mitiniai vaizdiniai. Senosiose dainose neafišuota *Laimos* sąvoka naujosiose dainose virsta *Nelaimė* (plg. „laimala užlaimėjo“ ir „nelaima užlaimėjo“). Kitoks laimės supratimas koreguoja ir pagrindinę karinių dainų temą – mirties įsivaizdavimą. Senosiose karinėse dainose mirtis nėra keistas, nenatūralus, atsitiktinis dalykas – tai retais atvejais išlieka ir naujosiose dainose, plg. „Neverk, tėvai motinėle, / Tenai yra mano dalia“ (2, 261). Bet paprastai naujosiose dainose mirtis yra bloga dalis ir todėl antisakrali (pvz., įprastinė senųjų dainų formulė yra „Kur galvą kirto, bažnyčią statė“ – 1, 439), o naujosios dainos pabrėžia mirties antisakralumą: „O kai mes nujojom / Ant Lenkų granyčios, / Ten lygūs laukai, / Nėra bažnyčios“ (2, 428). Taip pat degradoja ir ritualas: senosios dainos kalba ne tik apie tai, kaip seserys (motinos, marčios) aprauda žuvusįjį, bet ir apie Saulės gedulą. Tuo tarpu naujosiose dainose kur kas įprastesnis pasakymas „Niera čia kapų / Kūnam laidotie, / Nėra motinų / Sūnam raudotie“ (2, 425). Tad naujųjų karinių-istorinių dainų, palyginti su Dainyno III tome skelbtomis dainomis, sumenkęs ne tik siužetas (apima kur kas mažiau siužetinių elementų), bet ir semantika – senosios mitinės ir ritualinės reikšmės arba apverčiamos, arba transformuojamos. Šie pokyčiai atspindi ir bendrą pasaulėžiūros lūžį, ir naują požiūrį į karą bei kariavimo prasingumą (beprasmybę). Tad,

variant lietuvių karinių-istorinių dainų knygas, neišvengiamai tenka apmąstyti du dalykus: karo dainų funkcionalumą (prasmingumą) ir dainuojamosios tautosakos regresiją.

¹ Lietuvių tautosaka: Dainos, raudos / Parengė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. – V., 1964. – T. 2, Nr. 609.

² Ten pat. – Nr. 575.

³ Ерёмина В. И. Ритуал и фольклор. – Ленинград, 1991.

⁴ Ten pat. – P. 25.

⁵ Žr.: Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. – Vilnius; Chicago, 1990. – P. 206–207.

⁶ Tautosakos darbai. – K., 1938. – [T. 4]. – P. 178.

⁷ Latvju tautas daiņas / Red. prof. J. Enzelīns, sakart. R. Klaustiņš. – Rīgā, 1932. – T. 10, Nr. 1924.

⁸ Latviešu tautas dzīvesziņa. 2: Daba, debesis, dievības / Sakārt. A. Rudzīte. – Rīga, 1990. – P. 110–111.

⁹ Barons K. Latvju Dainas. – Jelgavā, 1894. – T. 1; Pēterburgā, 1903–1915. – T. 2–5, Nr. 1219.

¹⁰ Latviešu tautas ticējumi / Sakrājis un sakārt. prof. P. Šmits. – Rīgā, 1940–1941. – T. 1–4, Nr. 28214.

¹¹ Филимонова Т. Д. Вода в календарных обрядах Зап. Европы XIV–XV в. в. // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. – М., 1983. – С. 142.

¹² Žr.: Jonynas A. Lietuvių folkloristika. – V., 1984. – P. 31.

THE PERSPECTIVE OF DEATH IN WAR AND HISTORY SONGS

DAIVA VAITKEVIČIENĖ

Summary

Reviewed is the IXth volume of "The Book of Folk Songs", i. e. "War and History Songs" Book 2.